

The system of placement of the imperial army in the Right-Bank Ukraine (1860th–1914)

In the second half of the nineteenth century, a large number of imperial troops were stationed on the territory of the Right Bank of Ukraine. They were called to ensure the loyalty of the local population and the parity of forces with the neighbouring Austria-Hungary. At the same time, there was a gradual build-up of imperial military presence. In connection with the reduction of the army after the end of the Crimean (Eastern) War in the late 1860's, only three infantry and cavalry divisions were stationed in the region. In the 1880's and 1890's, and in 1910, the movement of new connections to the territories of the province took place, so in July 1914 in the region were seven infantry, three cavalry and Cossack divisions; In addition, there were numerous headquarters structures such as artillery, engineering, aviation and aeronautic parts, and rear institutions in the right-bank gubernias. Also in the region was the formation of a Separate Corps of the Border Guard, subordinated to the Ministry of Finance in peacetime.

On the eve of World War I there was an extensive network of garrisons in the region, which included three provincial centres, 21 county and two unconscious (out-of-town) cities, and 3 towns. However, in many cases, parts were located not only in the most populated area, but also in several neighbouring villages, or actually located outside the city or town that were mentioned.

The system of troop's placement was formed and developed under the influence of several factors: the proximity of the border with the potentially hostile Austro-Hungary, the need to suppress possible agrarian and revolutionary performances, and the financial capabilities of the imperial military unit.

Key words: Right-bank Ukraine, Russian army, garrison.

Отримано: 28.08.2017

УДК 94(477.4)«17/18»(081)

А. Г. Філінюк, А. Б. Задорожнюк

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В СУСПІЛЬНОМУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ПОДІЛЛЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті на основі аналізу й осмислення наукової літератури через призму сучасної методології зроблено спробу розкрити місце і роль магдебурзького права в соціально-економічному розвитку Подільського регіону впродовж XVIII – першої половини XIX ст. Наголошено, що обрана тема всебічно не вивчена, однак знайшла фрагментарне відображення в науковій літературі у контексті інших проблем.

На конкретному фактичному матеріалі обґрунтовується теза про чинність норм литовських статутів на теренах Подільської губернії в XVIII – першій половині XIX ст. і їх витіснення з суспільного життя в умовах інкорпорації до складу Російської

імперії. Наголошено, що господарське життя на Поділлі, зокрема в містах і містечках, де функціонували фабрики, заводи і ремісничі цехи, з часів Речі Посполитої до середини XIX ст. регулювалося статутами на основі магдебурзького права. Міста і містечка краю вирізнялися повним, неповним і наділеним самими власниками магдебурзьким правом. Його специфіка була зумовлена аграрним характером міських і містечкових поселень.

Зазначено, що в XVIII ст. відбулось масове надання подільським містам і містечкам магдебурзького права для прискорення їх господарського розвитку та збільшення джерел прибутків.

Повним магдебурзьким правом користувалося лише королівське м. Кам'янець-Подільський, де найвищим органом самоврядування виступав магістрат. Однак у місті паралельно функціонував старостинський уряд на чолі з комендантом військового гарнізону, який нерідко дублював функції магістрату. Як наслідок, між ними виникали суперечності та конфлікти. Багато міст Поділля (Брацлав, Гайсин, Летичів, Проскурів, Бар, Верboveць, Сальниця, Стара Ушиця, Хмільник), які входили до королівської власності, володіли неповним магдебурзьким правом, оскільки обмежувалося владою королівських старост, наділених законодавчою владою і нерідко обіймали посаду війтів. У приватновласницьких міських поселеннях (Городок, Гусятин, Купин, Рашків, Саврань, Нелмирів, Тростянець, Браїлів, Янів, Тиврів, Ладижин, Межирів, Уланів, Шаргород та ін.) магдебурзьке право надавалося та обмежувалося волею землевласників. Тут права міщан на землю не відрізнялися від селян, а власник призначав цехмістрів.

Внаслідок обмеження права членів цехів на віросповідання в містах з'явилися церковні братства, функціонування яких ґрунтувалося на магдебурзькому праві та однаковій вірі.

Загалом, магдебурзькі (самоуправлінські) традиції залишалися чинними тривалий час у середовищі ремісничих і братських організацій Поділля і всієї Правобережної України у першій половині XIX ст.

Ключові слова: магдебурзьке право, Поділля, міста, містечка, господарський розвиток, цехи, церковні братства.

Означена проблема надзвичайно актуальна в контексті формування європейських цінностей, утвердження демократичного, громадянського суспільства та розширення прав територіальних громад в Україні на сучасному етапі. Тому звернення до багатого досвіду функціонування на українських землях, у тому числі на Поділлі магдебурзького права має особливе теоретичне та практичне значення.

Проблема міського самоврядування на засадах магдебурзького права знайшла певне відображення в працях таких дослідників, як: В. Антонович [13-14], А. Баженов [15-16], В. Балашок [17], М. Бармак [18], Н. Білоус [19], М. Володимирський-Буданов [20], С. Гальчак [21], Г. Гладка [22], С. Задорожнюк [27, 35], М. Кобилицький [24], І. Мельничук [25], М. Петров [28, 29], І. Рибак [29], Ю. Сіцинський [30-31], А. Філінюк [33-25] та ін. Однак всебічного осмислення в науковій літературі вона поки що не набула.

В нашій розвідці, зважаючи на масштабність проблеми, ставиться завдання простежити місце і роль магдебурзького права в суспільному та соціально-економічному житті Поділля впродовж XVIII – першої половини XIX ст.

Передусім, наголосимо, що суспільний і соціально-економічний розвиток Поділля впродовж XVIII – першої половини XIX ст. регламентувався законодавством держав, до яких воно належало впродовж великого періоду, й у містах і містечках значною мірою регулювався законами магдебурзького права. В економіці, при наявності перших фабрик і заводів, основне виробництво було сконцентроване у ремісничих цехах, функціонування яких спиралося на статuti, розроблені на основі норм магдебурзького права.

Окреслимо чинники, які зумовлювали застосування і зміни засад магдебурзького права на Поділлі і в усій Правобережній Україні у XVIII – першій половині XIX ст. і, зрештою, визначили їх спрямованість та особливості його розвитку. По-перше, це були внутрішні чинники, пов'язані передусім наявністю на Поділлі численних міст і містечок [27, с.24-24], в яких у різні часи було запроваджено магдебурзьке право, яке незалежно від терену побутування, означало автономію, самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи [13, с.413], а також традиції, що склалися в їх економічному секторі за часів Речі Посполитої [34, с.192]. По-друге, тенденціями, котрими відзначався розвиток провідних країн Європи та специфікою приналежності міст і містечок королівському двору, королівській владі і приватним особам. По-третє, координатами і заходами царизму, спрямованими на трансформацію самоврядування до правових норм Російської імперії. По-четверте, російське самодержавство перенесло в регіон весь комплекс суспільних відносин, в основі яких лежало кріпосництво, що об'єктивно позначилося на функціонуванні міського та містечкового самоуправління й дедалі більшому набутті ним суперечливого характеру.

Власне самі міста, які законодавчо поділялися на міста і містечка, були такими завдяки підтвердженню отриманням магдебурзького права. Наділення німецьким правом виражалося: у звільненні міста від усіх або найбільш суттєвих поборів і натуральних повинностей, у звільненні від суду старост та права громад на самосуд, а також надані права самоуправління, зокрема права видавати автономні постанови та влаштовувати громадські побори [26, с.46]. Дослідник німецького права на землях України М. Владимирський-Буданов поділяв усі міста на: а) міста з повним магдебурзьким правом; б) міста з неповним таким правом та в) приватновласницькі міста, наділені німецьким правом самими землевласниками [20]. У свою чергу, міста з магдебурзьким правом ділилися на магістратські, з більш розвинутою системою самоврядування, і ратушні, в яких управління було досить обмеженим. При цьому, правом самоврядування користувалося насамперед польсько-католицьке населення [17, с.10].

До того ж, специфічною рисою подільських міст досліджуваного періоду був їхній аграрний характер. У заняттях городян значне місце займали різні форми землеробства і меншою мірою – тваринництва. Між тим, виробничу основу міст складало ремесло. Миський ремісник, подібно до селянина, мав свої знаряддя виробництва, самостійно вів власне господарство. Переважна кількість ремісників була об'єднана в ремісничі корпорації – цехи, що виступали, передусім організаціями економічного характеру, які виконували завдання з виготовлення, вдосконалення та збуту продукції, а також охорони економічних інтересів членів корпорації.

Наголосимо, що у XVIII ст. відмічається масове надання подільським містам і містечкам магдебурзького права, а разом із ним і права влаштувати цехи, що було зумовлено наміром королівської і магнатської адміністрації прискорити економічний розвиток міст, збільшивши таким чином джерело власних прибутків. Зокрема, м. Кам'янцю-Подільському грамоту на самоврядування надали брати Коріятовичі в 1374 р. [29, с.55] На відміну від німецьких міст, де цеховий устрій з'явився раніше міського і став взірцем для міського самоуправління, в українських землях цехи з'явилися пізніше, уже в складі міського права і були принесені німецькими переселенцями за їхніми зразками. З часом вони набрали силу і шляхетський стан став побоюватися, що ремісники можуть зрівнятися із шляхтичами. Однак, цехи нічим не загрожували шляхті. Обмежуючись професійною корпоративністю, вони в другій половині XVIII ст. існували у всіх містах з магдебурзьким правом. Особливо сприяли розвиткові цехової організації старости в королівських містах і містечках. Головним чином це було пов'язано із особистим економічним інтересом старости, який затверджував цехові статuti.

Наприкінці XVIII ст. державні фортеці поступово втрачають військове значення, однак влада старост посилюється. Якщо раніше податки, котрі сплачували міщани та ремісники, спрямовувалися на утримання оборонних укріплень, то з того часу вони дедалі більше зосереджувалися в розпорядженні цих посадовців. Саме на ремісничий стан припадали основні державні податки. Враховуючи особливості Польської держави, де дворянський стан був повністю звільнений від оподаткування, а селяни, що проживали в поміщицьких садибах виконували лише панські повинності, в державну скарбницю від них нічого не надходило. Отже, уряд міг отримувати грошові прибутки лише від державних міст. Тому, він не залишав жодної сфери ремісничого або заводського виробництва без оподаткування, що стягувалося часто з однієї і тієї ж діяльності по кілька разів, під різними назвами [13, с.5].

Податками на користь замку та держаної скарбниці не обмежувалися всі виплати міських ремісників. Згідно норм магдебурзьких положень, міщани, отримавши право на самостійний суд та самоуправління, утримували і ці органи утримувати. Понад

це, кожен цех мав свою скарбницю, яка також формувалася з податків ремісників.

Повним магдебурзьким правом користувалося лише королівське місто Кам'янець-Подільський, де найвищим органом самоврядування був магістрат. У вужчому розумінні, під словом магістрат розуміли колегію радців на чолі з війтом [17, с.10]. Число радців або консулів у Кам'янці коливалося від 9 до 11 осіб. Магістрат або рада складала пожиттєву колегію, яка сама себе поповнювала. Консульський уряд засідав систематично у визначені дні тижня у приміщенні ратуші. Головуючий називався проконсулом, президентом або бурмістром. Упродовж року всі консули головували по черзі. Наприкінці кожен із них звітував за період свого головування. Один із консулів, як правило найстарший, призначався сеньйором. У той час, як влада консулів швидко змінювалася, сеньйор залишався при владі протягом всього року і був представником міста перед вищими державними органами. При загальних зборах зі складу консулів обирали міського вїйта, який уособлював судову владу. Часто вїйт залишався на своїй посаді впродовж двох, трьох та більше років, а потім обирався знову. Така практика була зумовлена необхідністю зосереджувати судову владу в руках людини вже знайомої з кодексом і юридичною практикою.

Кримінальне судочинство перебувало в руках лавників. Колегія лавників складалася в Кам'янці-Подільському із 11 осіб, які з часом ставали консулами. Окрім судової влади, колегії лавників належало право проводити попереднє слідство. Таким чином, слідчі і судові функції були об'єднані. Міська громада обирала колегію Сорока Мужів. В Кам'янці цей орган налічував різну кількість членів (від 15 до 26), а на початку XVIII ст. він навіть називався колегією Двадцяти-Чотирьох. Однак пізніше була повернута стара назва. Якщо у Львові вибори до такої колегії проводилися за становою ознакою, то в Кам'янці – за релігійною. Половина членів колегії були православного віросповідання, половина – католицького [17, с.201]. Представники колегії Сорока Мужів поповнювали ряди лавників. Її очолював регент або маршал, який обирався щорічно з Сорока Мужів і лавників. У Кам'янці один рік регент вибирався православного віросповідання, в наступний – католицького. В той час, коли регент був української нації, віцерегент був поляком, і навпаки. Таким чином, колегії Сорока Мужів належала законодавча влада, раді – виконавча, а лаві – судова, а всі разом вони складали судове, адміністративне і господарське управління.

Разом з тим, не все населення Кам'янця підпорядковувалося магістрату. Оскільки Кам'янець був важливою фортецею, де постійно перебував військовий гарнізон, який підпорядковувався коменданту і в ній знаходився старостинський уряд, який часто дублював функції магістрату. Це вело до частих конфліктів між міщанами та гарнізоном, між підданими старости і магістрату. Зокрема, комендант фортеці Шилінг у 1723 р. скаржився магі-

страту, що поблизу міських укріплень і складів міщани побудували броварні, що загрожувало у випадку пожежі всьому місту. В іншій ситуації, комендант фортеці Гловер образив президента міста, коли той зробив зауваження коменданту щодо заборони стороннім лікарям практикувати в місті. Гловер запросив єврея Мейєрка лікувати солдатів гарнізону, а також і інших міщан, що порушувало права місцевого цеху хірургів, гарантом яких був президент міста. У 1761 р. кам'янецькі міщани подали у магістрат скаргу на жовнірів гарнізону, які займалися торгівлею та ремеслами, а також примушували продавати їм м'ясо не за ринковою ціною, а за оцінкою самих покупців. Також повідомляється, що за р. Смотричем один гарнізонний начальник влаштував каменярню, що принищує значні збитки польсько-українському магістрату, оскільки «камінь продає сам, а міщанам не дозволяє брати ні каменю, ні глини, незважаючи що діється все це на міській землі, причому околиціні ґрунти завалені уламками каменю і зайняті цегельнями» [17, с.231, 238]. В 1773 р. сесія колегії Сорока Мужів постановила, щоб регент завів постійний зошит, куди б вписувалися всі образи міщан з боку гарнізону.

Слід зазначити, що магдебурзьке право в Кам'янці було відновлено після звільнення міста від турок, за львівським зразком. Стосовно цехових ремісників магістрат не повинен був втручатися у справи цехів, а цехмістри мусили поступати згідно зі своїми правами і привілеями, проводити вибори і постанови, карати винних. Керівникам магістрату заборонялося брати під свою протекцію сторонніх, не міських ремісників. Однак, як зазначалося у протестації кам'янецьких міщан 1753 р., магістрат тримає під своєю опікою окремих ремісників і «жоден цехмістер не може нічого зробити, оскільки відразу може потрапити у ратушну в'язницю» [17, с.190]. Радці, порушуючи права цехів, примушували цеховиків до незаконних робіт.

Разом з тим, цехові статuti кам'янецьких цехів стали взірцями для цехового устрою інших подільських міст і містечок, що обумовлювало подібність таких документів в різних місцевостях Поділля. Зокрема, статут цеху кушнірів м. Летичів був у 1787 р. запозичений зі статуту аналогічного цеху м. Кам'янець-Подільського [23, с.8]. Такі цехові статuti встановлювали лише загальні принципові положення щодо підмайстрів і учнів: наказували, щоб підмайстри слухалися майстрів, шанували майстра та його сім'ю. Щодо становища учнів, статuti регламентували лише порядок запису їх до цеху (не пізніше двох тижнів від моменту прийняття хлопця у науку) та правила «визволення» їх у підмайстри. Такі положення статуту летичівських кушнірів були характерними для цехів інших міст Поділля, причому, не лише державних, а й приватних [23, с.9].

Згідно цехових статутів, головною посадовою особою цеху був цехмістер, який головував на зборах, керував промовами й забезпечував дотримання дисципліни в цеху, пильнував, щоб цеховики не порушували статут та цехові ухвали щодо якості роботи,

навчання хлопців, пристойної поведінки майстрів. Він доглядав за місцевим ринком і виробниками-ремісниками, вписаними і не вписаними до цеху, а також завідував скринькою й усіма прибутками та витратами цеху і подавав річний звіт цеху. Посадовець представляв цех в усіх культових, громадських і державних установах. В храмі мусив стояти зі свічкою перед цеховою іконою або вітварем, при похованні і різних процесіях йти на чолі цеховиків, у магістраті брати участь у виборах посадовців та контролювати його роботу. Цехмістер міг накладати на членів цеху штрафи за незначні провини, а у важливіших провинях мусив виголошувати їх перед цеховим судом, і коли суд ухвалював вирок мусив виконувати присуд. За свою службу цехмістри платню не отримували, іноді мав право утримувати зайвого челядника, кращу торгову ятку, а взагалі цехмістерство вважалося почесною посадою [23, с.95]. Цеховий суд складався з цехових майстрів (від 4 до 12 осіб), яких називали столовими, на чолі з сеньйором. Судова колегія розглядала цехові справи від імені всієї громади, однак втручатися в суд членам громади суворо заборонялося. Цеховий суд мав компетенцію в усіх справах, окрім кримінальних (вбивство, підпал, тощо). Посадовою особою цеху був писар. Він міг бути і не членом цеху, а сторонньою особою, знаючою діловодство і нанятою цехом за окрему платню.

Не повним магдебурзьким правом користувалися всі інші подільські міста, що за часів Речі Посполитої входили до королівської власності (Брацлав, Гайсин, Летичів, Проскурів, Бар, Вербовець, Сальниця, Стара Ушиця, Хмільник). У всіх цих містах знаходилися королівські замки і разом з околицею вони утворювали староства на чолі з призначеним королем старостою. Очолювали міські адміністрації виборні бурмістр і радці. Старости належала вся законодавча влада, що стосувалася економічного розвитку міста. Староста влаштував цехи і наглядав за цеховим устроєм. Ще більша залежність міста від старости спостерігалася, коли він обіймав ще й посаду вїйта. Вїйту належала судова влада і вся та частина законодавчої влади, що стосувалася судочинства та громадського благоустрою. Бурмістри та радці повинні були допомагати вїйту і у всьому йому підпорядковуватися. Особливо вїйт повинен був піклуватися про збільшення прибутків короля і слідкувати за правильністю і вчасністю збору податків. Зібравши чинш він повинен був віддати його до замкового уряду і звітувати перед старостою. Посередником між вїйтівською владою і міським урядом був лентвїйт, голова судової колегії в місті. Лентвїйт був намісником вїйта, замінюючи його на судових засіданнях. Посада лентвїйта була не виборна, його призначав із міщан вїйт пожиттєво. В містах, де вїйт був старостою, призначення лентвїйта з міщан було обов'язковим, якщо ж посади старости і вїйта займали різні люди, вїйт міг не призначати лентвїйта. Старостинська, вїйтівська та лентвїйтівська влада сильно звужували права міського самоуправління.

Однак, на відміну від міст, що мали повне магдебурзьке право, магістрати міст з неповним правом щорічно вибиралися всім суспільством. Здебільшого на виборах обирали чотирьох бурмістрів(членів ради). По закінченню виборчого терміну бурмістри, разом з цехмістрами входили до колегії старої ради і продовжували брати участь в управлінні містом.

Певною специфікою вирізнялося магдебурзьке право в приватновласницьких містечках. До цієї категорії належали більшість міських поселень Поділля: Городок, Гусятин, Купин, Рашків, Саврань, Немирів, Тростянець, Браїлів, Янів, Тиврів, Ладижин, Межирів, Уланів, Шаргород та ін.). Власники поселень, наділяючи свої міста магдебурзьким правом, намагалися отримати такі ж привілеї, якими були наділені королівські міста. Разом з тим, приватновласницькі міста мали низку правових відмінностей від королівських міст. В першу чергу, це була повна залежність наданого права від волі землевласника. Надаючи приватновласницьким містам право самоуправління, уряд (в особі короля), який підтверджував таке надання, ніколи не визнавав приватновласницькі міста юридичними міськими одиницями [23, с.270]. За польськими юридичними нормами, містом визначалося таке поселення, якому належало право довічної поземельної власності, і яке знаходилося на власній землі. Однак, приватні власники, надаючи поселенням магдебурзьке право, ніколи не надавали місту право поземельної власності. Права міщан володіти земельною власністю магната нічим не відрізнялися від прав залежних селян того ж власника. Суд і внутрішнє самоуправління таких міст повністю залежали від власника, а міські урядники були лише прикажчиками, призначеними для здійснення поліційних та фіскальних функцій. Найважливіше право міст за магдебурзьким правом – видавати міські закони, також не діяло у приватновласницьких містах. Час від часу власник видавав письмові розпорядження, які оголошувалися на ярмарках у торгові дні і стосувалися вони регулювання міського життя, які пізніше, як обов'язкові закони, записувалися до міської книги.

Відтак, уряд, затверджуючи магдебурзьке право в приватновласницьких містах, лише збільшував владу поміщика, делегуючи йому законодавчі і виконавчі права державної влади. Посадовці в приватновласницьких містах носили такі ж назви, як і в королівських. Власник, за прикладом королів, призначав у своїх містах вїйта як головного міського управителя. Однак, на відміну від королівських міст, де вїйт був державним чиновником, вїйт у приватновласницьких містах був особою приватною. Лентвїйт, замінюючи вїйта в період його відсутності, був держателем міської печатки. Виборний уряд складався з бурмістрів (або радців). Ідея магдебурзького права ґрунтувалася на незалежності виборів, що знову ж таки було неможливим у приватновласницьких містах. Влада магістрату обмежувалася господарськими функціями, основу яких складало оподаткування та збір податків. Після складання такси оподаткування кожен цех

містер отримував реєстр і був зобов'язаний щотижня сплачувати визначену суму. В приватновласницьких містах з другої половини XVIII ст. цехмістра призначав пан-власник. У таких цехах іноді існували цілі «династії», коли в кількох поколіннях обов'язки цехмістра переходило від батька до сина. Такі цехмістри відповідали перед паном, насамперед, за виконання цеховиками всіх панських повинностей.

Втім, надаючи своєму поселенню магдебурзьке право, власник лише збільшував свої права на його теренах. Зберігаючи всі попередні прибутки, він отримував нові: право пропінатії, важливий прибуток – чопове. Ярмарки збільшували прибутки власника з поземельних ділянок і т.п. Значні прибутки власнику приносили цехи, що в організації праці керувалися вимогами напівнатуральної господарської системи, котра панувала у магнатських господарствах. До складу таких цехів входили, в основному, учні і майстри, а праця організовувалася на персонально примусових засадах і особистій регламентації обов'язків кожного члена цеху. Такий зразок цехового устрою ілюструють цехи містечка Миньківці, записані у збірці «Права міста Миньковець» [23, с.10]. Тут цеховий статут докладно регламентував становище підмайстрів та учнів. Термін учнівства складав 3–4 роки, плата за навчання – 60–80 злотих. Якщо правила організації навчання хлопців були близькими до класичних цехових статутів, то положення про підмайстрів сильно відрізнялося. Підмайстер мав право вільно вибирати собі майстра. Статути суворо забороняли підмайстрам порушувати дисципліну, понеділкувати, ночувати «не вдома», тощо. Окремим положенням заборонялося підвищувати ціну на роботу, пиячити під час різних цехових церемоній, а також «закладати братства». Майстрові дозволялося приймати в науку хлопців і брати до роботи челядників скільки забажає.

Отже, цехові правила ілюструють прагнення землевласника примножити прибутки маєтку через збільшення кількості цехових ремісників, заохочення до містечка «мандруючих» підмайстрів, заборону мандрів своїм, створення системи швидкого і ефективного навчання учнів, сувору заборону пиятики і марнотратства тощо. Отож, точна регламентація цехових взаємин і правил спрямовувалася на збільшення промислових зисків й відображала пристосування цехової організації до нових форм економічного життя початку XIX ст. Обмеживши братську функцію цехової організації, а також заборонивши традиційну для цехів практику братських учт, власник маєтку перетворив своїх ремісників на ефективний засіб збагачення. В інших приватновласницьких цехах (в м. Городку та в м. Смотричі) практика частувати братію зберігалася. Водночас, цехи залишалися промисловими, національними та релігійними асоціаціями. Їх кількість збільшувалося завдяки дедалі більшій спеціалізації. Не лише ремесла, а й вчені професії об'єднувалися в цехи. Зокрема, вже згаданий вище в Кам'янці-Подільському цех хірургів відстоював привілей про виключне право свого цеху на лікування міщан. Отже, не лише ре-

місничі галузі, а й різноманітні сфери розумової діяльності були виведені із зони вільної конкуренції.

Інша основа, на якій трималися цехи, була національність. У містах Поділля, де проживало декілька майже рівноправних національних громад, підпорядкованих своїм магістратам, цеховий устрій був спільним для всіх. Магістрат та окремі цехи вирішували, в чому обмежувати українців та інші національні спільноти, а в чому – ні, і навіть при виразній згадці про поширення на українців загальноміських привілеїв чинили так, як їм було вигідно. Спроби будь-якої національної спільноти влаштувати окремі цехи, відразу ж наштовхувалися на протест польських цехмістрів. Разом з тим, представники різних національностей були зобов'язані цеховими статутами виконувати «хвалу божу» в своєму костелі чи капличці, на користь яких надходили цехові збори та штрафи. Всі цеховики повинні були бути присутні на читанні Євангелії в свята і на різних церемоніях. Хто ухилився від участі у них, цеховий уряд штрафував, а при систематичному ігноруванні цехових правил виключав із цеху. В XVIII ст. для того, щоб зберегти рівноправність у цехах, в Кам'янці був виданий декрет про те, що «цехмістром цеху повинен бути два роки міщанин католицької віри, а третій рік – віри православної» [23, с.284, 286]. Разом з тим, на думку Ю. Сіцинського, саме у XVIII ст. цехи стали спільними для всіх національностей. Особливо це стосувалося Кам'янця-Подільського, де українська і польська громади були підпорядковані єдиному магістрату та єдиній вірі (унія – для українського населення) [31, с.38]. Обмеження права на віросповідання спричинило появу церковних братств, в основі яких були такі ж корпоративні цілі, як в цеховій. Проте спрямовувалися вони передусім на духовно-релігійне життя її членів. Братства були копією цехів і їхнє коріння було єдиним – магдебурзьке право. Вони набули значного розвитку з середини XIX ст., коли виходили за межі, визначені німецьким правом.

Норми магдебурзького права передбачали глибокі знання цехових майстрів технічних прийомів свого ремесла. Кожна, об'єднана в цех громада ремісників, володіла певним капіталом винаходів та технічних знань, що складали її надбання і були відомі лише членам, посвяченим в таємниці цехового братства. Спираючись на досконалі технічні знання, цехи отримували привілеї на виключне право виробляти предмети свого ремесла в певній місцевості. Якість виробів членів цеху була гарантована самою приналежністю до цеху.

Однак, наприкінці XVIII ст. всі ці норми магдебурзького права вже ставали анахронізмами. Монополія виробничої діяльності, яка зосереджувалася в руках цеховиків, лише усувала можливість будь-якого розвитку ремісничої діяльності, заперечуючи основний чинник такого розвитку – конкуренцію. Ремісники, опираючись на монопольне право, намагалися розширити його до максимальних меж, нав'язуючи споживачам свої вироби, якими б недосконалими вони не були. Цехи переслідували на основі

закону всіх вільних ремісників (так званих партачів), виганяючи їх із міста і міських околиць. Виходячи з того ж принципу монополії, цехи намагаються безмежно спеціалізувати заняття і входили одне з одним в нескінченні суперечки за суміжні професії, результатом чого ставало дрібнення цеху. В Кам'янці функціонували окремі цехи кравців для пошиття вбрання священників і для виготовлення підкладок для капелюхів [13, с.8]. В окремих містах така ситуація в середовищі цехового виробництва призводила до поступового витіснення з ринку виробів місцевих ремісників іноземним товаром. У Вінниці, згідно люстрації 1789 р., розпалися усі цехи і перестали відбуватися цехові зібрання [13, с.9].

Цехові організації часто вступали в протиріччя з міським самоуправлінням, приватними особами та різними відомствами. У Кам'янці цехмістри часто приймали в середовище майстрів осіб, що не користувалися міськими правами. Магістрат вимагав, щоб кожен член цеху був кам'янецьким міщанином, який склав присягу місту. Цехмістри, бажаючи збільшити кількість цеховиків, не завжди дотримувалися цього правила. В свою чергу цех звинувачував магістрат у заступництві ремісників, не записаних до цеху. Сама основа цехового устрою – виключне право цеху на виробничу діяльність, ставила цехи у протиріччя з новими економічними умовами. В містах Поділля кінця XVIII – початку XIX ст. мешкала значна кількість жителів, що не підлягали магдебурзькому управлінню: в багатьох із них єврейське населення вже переважало християнське; в містах проживала значна кількість шляхти і дворової челяді; при замках були люди безпосередньо підпорядковані старостинському уряду; інколи цілі міські передмістя не підлягали владі магістрату й займалися ремеслами, не вписуючись до цеху. Разом з тим, серед громадян міста постійно виникали суперечки за право займатися ремеслами особам, що не належали до цеху. Навіть домашня жіноча праця була предметом переслідування з боку цехів. Виникали суперечності між близькими за спеціалізацією цехами. Так, в Кам'янці-Подільському у 1702 р. цех чоботарів скаржився до суду на цех шкіряників за підлив їхнього виключного права займатися обробкою шкір за привілеєм короля С. Баторія. Магістрат вирішив справу на користь чоботарів, наклавши штраф на кушнірів [23, с.289].

Братство цеху складали всі майстри певного ремесла. Правилом вступу до братства та отримання звання майстра визначалися королівськими привілеями і цеховими статутами. За правилами, записаний (і обов'язково оголошений перед цеховим зібранням) у науку до певного майстра, залишався учнем відповідну кількість років, різну в кожному цеху і навіть у кожному ремеслі. Зокрема, в ювелірному ремеслі навчання тривало сім років, у ремеслі олов'яника – три, в ремеслі мідника – п'ять років. Слід підкреслити, що впродовж XIX ст. такий спосіб учнівства був чи не єдиним масовим способом розповсюдження ремісничої освіти. Відпрацювавши у майстра, «юнак» ставав підмайстром («товаришем») і відразу мусив йти у мандри по різних містах з метою

подальшого вдосконалення майстерності, під керівництвом майстрів з інших міст. Прийшовши в інше місто, «товариш» звертався до цехмістру цеху того ремесла, якому він навчався і цехмістер призначав йому майстра. По закінченню навчання, «товариш» отримував свідоцтво про те, в якому місті, в якого майстра він працював і з якими успіхами завершив навчання. При поверненні у рідне місто він мусив подати своєму цеху отримане свідоцтво. Після цього, бажаючи стати майстром, він повинен був виготовити зразок виробу свого ремесла, так званий «misterium». Цю роботу він повинен був виконувати в домі свого цехмістра. Кожні три дні два майстри цеху повинні були перевіряти роботу «товариша», чи дійсно він працює сам, без сторонньої допомоги. Після закінчення роботи, майстри цеху розглядали виготовлений «misterium» і виносили рішення про достойність даного підмайстра звання майстра. Але і при позитивній оцінці виробленого зразка, підмайстер не ставав відразу майстром, а повинен був ще внести до цехової скарбниці певну, визначену цехом, суму грошей («вступне»), влаштувати вечерю («коласу»), а також фінансувати кошти на матеріали свого ремесла. При невиконанні останніх вимог, ремісник на один рік і шість тижнів мусив покинути місто, а при поверненні виконати перелічені вище вимоги і внести до цехової скрині всі податки, які сплачували майстри цеху в час його відсутності та поставити братству бочку пива [23, с.292].

Загальні збори цехового братства, згідно кам'янецького статуту, повинні були збиратися щомісяця. Майстри розсаджувалися за старшинством. Уряд сидів за столом, на якому ставили скриньку; після того, як її відмикали, вважалось, що збори відкрито. Майстра, що запізнився, або не прибув на засідання, штрафували. Збиралися майстри в цехмістровому або цеховому будинку. На цих зібраннях вирішувалися судові позови цеховиків, а також поточні цехові справи [36, с.126].

В Кам'янці більша частина членів ради та лавників у магістраті були одночасно цехмістрами в різних цехах. Ця обставина збільшувала владу цехмістрів над цехом, владу, і без того мало обмежену законом. Акти магістратських судів наповнені скаргами на цехмістрів. Так, в Барі ткач скаржився на свого цехмістра, що той «чинить велике здріство у цеху і напоїв вимагає більше норми» [20, с.293]. В Кам'янці, у скаргах, датованих XVIII ст., говориться, що цехмістри б'ють цеховиків палками, лають на православних, називаючи їх «пся вяра», грубо порушують цехові статuti [36, с.122].

У другій половині XVIII ст. в збірному цеху столярів, бондарів і стельмахів м. Кам'янця остаточно формується фінансовий апарат. У протоколах затвердження від 1802 р. цеху бондарів, колодіїв, столярів вперше вживається термін цехова каса, хоча надалі традиційний термін «скринька» продовжує використовуватися. З 1814 р. контроль над цеховими фінансами бере на себе магістрат, якому надсилаються прибутково-видаткові реєстри, затверджені на цехових зборах. Беручи на себе контроль

за цеховими фінансами, магістрат зменшує роль цехових зборів. З 1840 р. цей порядок знову змінюється. З цього часу цехмістри мусили надавати прибутково-видаткову інформацію до міської думи, яка надсилала реєстр на затвердження цеховим зборам і новим цехмістрам. Відтак, цехові збори стали відігравати лише представницьку роль у фінансових справах цеху [23, с.127].

Таким чином, на кінець XVIII ст. в середовищі цехових корпорацій накопилася багато протиріч, які гальмували подальший соціально-економічний розвиток міст і містечок із магдебурзьким правом. В цей час йшла тривала боротьба міських ремісників із сільськими виробниками сировини; цехи вели боротьбу з різними національними і релігійними громадами всередині міста; цехи вступили у протиріччя із містом, як корпорація проти корпорації; цехи перебували в постійній ворожнечі з позацеховими ремісниками міста; один цех виступав проти іншого; всередині цехів відбувалася боротьба майстрів із учнями: цехмістри притісняли братства, братства притісняли господи, майстри ображали товаришів. Тому можна погодитися з твердженням М. Владимирського-Буданова про те, що такі протиріччя були закладені самою природою магдебурзького права, що аргументується часом введення магдебурзького права в українських землях. Оскільки німецьке право вводилося в містах, де вже було сформоване міське законодавство, магдебурзьке право принизило права міських станів і підготувало протиріччя у середовищі цих станів, тоді як у Німеччині міське право збільшило роль міського населення і створило умови для зближення та зрівняння міських станів. Якщо в Німеччині самостійне управління міст привело до їхньої могутності, республіканської незалежності та багатства, в українських землях, зокрема на Поділлі, воно стало причиною занепаду та збідніння міст 20, с.302]. У той час, коли Європа наприкінці XVIII ст. повністю звільнилася від залишків феодалізму, на теренах України в складі Речі Посполитої, а з 1793-1795 рр. – Росії феодалізм продовжував відігравати визначальну роль. Це, в свою чергу, спричинило надзвичайну слабкість економіки міст і містечок Поділля, оскільки магдебурзьке право було офіційно ліквідовано лише в 1835 р.

Судовими інстанціями в містах стали магістрати та ратуші, створені з появою Брацлавської і Ізяславської, а згодом Подільської [1, арк.1-4; 3, л.182-184; 5, л.1-19] губернії. Зокрема, для розгляду справ між жителями, що користувалися правом громадянства, на основі іменного указу від 27 серпня 1797 р. були засновані надвірні суди та ратуші [8]. 19 вересня Павло I затвердив доповідь Сенату «Про залишення в Мінській, Волинській і Подільській губерніях термінів для апеляції та підписання незгод на рішення справ тих самих, які існували до приєднання цього краю і про суд місцевих чиновників за посадові злочини за Литовським статутом» [6]. Восени для судової гілки влади набула чинності норма про апеляційний термін [7]. Наприкінці лютого 1799 р. були затвержені міські ратуші Вербовця, Ушиці, Хмільника та Літина

[4, л.151]. Деякий час органом міського управління в м. Кам'янці-Подільському залишався магістрат [12, с.303], у 1801 р. замість губернського магістрату постав ратгауз, який представляв міське правління в складі двох департаментів – цивільних і кримінальних справ. Обидва департаменти входили до загального складу губернського правління і функціонували під наглядом керівника губернії як окремі структури, які здійснювали правосуддя. Тоді ж ратгаузи з'явилися і в повітових містах, а в штатах міських магістратів і ратуш були запроваджені посади секретарів [9]. У середині березня того ж року були відновлені дворянські вибори, на основі яких всі повітові та земські суди знову наповнювалися з числа обраних дворян [10]. З дозволу імператора стали обирати голів головних судів [11]. За вимогами Литовського статуту виконання судових вироків покладалося в повітах на повітові суди, а у містах – на магістрати та ратуші.

Проте урядовцям видавалося дивним і незрозумілим життя самоврядних міст. Тому царизм спочатку спрямував свої зусилля на звуження рамок магдебурзького права, послаблення сили українських звичаїв і самоврядних традицій, а тоді крок за кроком виводив їх із ужитку [34, с.182]. За підрахунками М. Бармака, протягом 1775–1837 рр. було підготовлено 235 указів і, які регулювали та спрямовували функціонування управління в краї [18]. Реорганізована в 1804 р. комісія на чолі з Розенкампом замість врахування місцевого права стала фактично зводити його нанівець. Але обійтися без нього ще було неможливо. Очевидно, це спонукало уряд заснувати особливу експедицію для західного краю. Редактором законів для українських губерній став Ф. Давидович, а його помічником – поляк Жуковський. Результатом їх роботи став «Короткий виняток з прав малоросійських за планом, найкраще конфірмованим». В ньому підтверджувалося, що джерелами українського права виступали Статут (без конституцій) для шляхетства і козацтва, Магдебурзьке і Саксонське право для купців і міщан. До 1809 р. український відділ підготував «Огляд цивільних законів, які вживалися в Малоросії». Далі робота відділу проходила мляво і оживилася лише в 1818 р. [32, с.110]. Між тим, у 1812 р. на територію краю було поширено єдиний для імперії порядок виконання судових рішень і вироків, виконання яких у повітах забезпечували земські суди, а в містах – міська поліція.

На основі Литовських статутів та магдебурзьких узаконень приймалися судові рішення. Так, у 1819 р. князь Й. Четвертинський (власник м. Княжпіль Ямпільського повіту) звернувся до подільського військового губернатора О. Бахметєва зі скаргою на сусіда, власника м. Мястківки Ольгопільського повіту поміщика Я. Ярошинського за утиски жителів містечка Княжпіль у проведенні ярмаркових торгів. За його словами, озброєні люди кривдника під загрозою покарання не дозволяли відвідувати ярмарки в м. Княжполі. У січні 1819 р., в присутності возного Ольгопільського земського суду затримали кілька людей Я. Ярошинського та відібрали в них зброю: рушниці, шаблі, дротики і

пістолети. У відповідь на дії сусіда, той силами загону з кількох сот осіб визволив арештованих. Тоді Я. Ярошинський звернувся зі скаргою до царя, оскільки привілеєм від 1787 р. в Княжполі дозволялося проводити лише 11 ярмаркових днів на рік, тоді як власник містечка дозволив їх проведення щочетверга (52 рази на рік). Проведення торгів і робота шинку приносили значні прибутки Й. Четвертинському, а Я. Ярошинський та його містечко М'ястківка, що знаходилося за милю від шинку, зазнавали через це значних збитків. По-перше, селяни м'ястківські та найближчих сіл спивалися; по-друге, стали занепадати м'ястківські ярмарки. Губернське правління вирішило заборонити проведення щочетверга ярмарку в містечку Княжпіль, дозволивши їх організовувати лише за чітко наданою привілеєм 1787 р. кількістю [2, арк.108, 540, 540 зв., 683].

Таким чином, аналіз наукової літератури та джерел засвідчують, що упродовж XVIII – першої половини XIX ст. в Подільській губернії були чинними норми магдебурзького права та законодавчі норми литовських статутів і узаконення польських королів і російських імператорів, особливо у ситуаціях, коли російське право не могло вирішити конфліктні питання. Як і у випадках із польськими королями і землевласниками, ставлення до них з боку самодержавства було спрямоване на використання їх можливостей і механізмів для правової реконструкції в напрямку уніфікації з російським імперським правом. Разом з тим, магдебурзькі (самоуправлінські) традиції тривалий час залишалися чинними в середовищі ремісничих і братських організацій Поділля і всієї Правобережної України.

Відновлення та утвердження європейських цінностей вимагають подальшого комплексного вивчення, осмислення та поширення власного досвіду системи самоврядування на засадах магдебурзького права. Адже наявність у міст і містечок магдебурзького права визначала статус їх європейськості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області. Ф. Д. 634. Оп. 1. Спр. 2. 4 арк.
2. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області). Ф. 227. Оп. 1. Спр. 504. 108 арк.
3. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге (далі – РГИА в Санкт-Петербурге). Ф. 1374. Оп. 1. Д. 188 б. 284 л.
4. РГИА в Санкт-Петербурге. Ф. 1374. Оп. 1. Д. 269. 151 л.
5. РГИА в Санкт-Петербурге. Ф. 1374. Оп. 1. Д. 297. 197 л.
6. ПСЗРИ-1. Т. 24. Санкт-Петербург: Тип. II отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. № 18147.
7. ПСЗРИ-1. Т. 24. Санкт-Петербург: Тип. II отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. № 18252.
8. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ-1). Т. 24. Санкт-Петербург: Тип. II отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. № 18165.
9. ПСЗРИ-1. Т. 26. Санкт-Петербург: Тип. II отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. № 19763.

10. ПСЗРИ-1. Т. 26. Санкт-Петербург: Тип. II отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. № 19790.
11. ПСЗРИ-1. Т. 26. Санкт-Петербург: Тип. II отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. № 19839.
12. Александра М.Ф., Винокур І.С., Гарнага І.В., Коваленко Л.А. Ланевський В.П. Кам'янець-Подільський // *Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область*. Київ: УРЕ, 1971. С. 297-323.
13. Антонович В.Б. О промышленности Юго-Западного края в XVIII столетии. Киев, 1873. 13 с.
14. Антонович В.Б. Исследования о городах Юго-Западного края // *Монографии по истории Западной и Юго-Западной России*. Киев, 1885. Т. 1. С. 133-194.
15. Баженов Л.В. З історії середньовічного самоврядування в м. Кам'янці-Подільському (до 640 річниці надання місту магдебурзького права // *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: збірник наук. повідомлень за підсумками круглого столу* / редкол.: В.А. Дубінський та ін. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 10-15.
16. Баженов Л.В. Магдебурзьке право XVI-XV ст. на Поділлі – фундамент сучасного міського самоврядування // *Наукові записки: збірник наук. праць. Серія: Історія / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; за заг. ред. П.С. Григорчука*. Вінниця: ВДПУ, 2011. Вип. XIX. С. 8-11.
17. Балущок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. Київ: Наук. думка., 1993. 120 с.
18. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2007. 515 с.
19. Білоус Н.О. Магдебурзьке право // *Енциклопедія історії України. У 10 т.* / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. С. 413-415.
20. Владимирский-Буданов М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве. Санкт-Петербург, 1868. 312 с.
21. Гальчак С.Д. Історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорадянський період // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. Вип. 11. С. 206-216.
22. Гладка Г.А. Поширення магдебурзького права на українських землях (XIV – першої половини XIX ст.): історико-правовий аспект // *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. Наук. вісник: збірник наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 51 (9). С. 10-15.
23. Клименко П. Цехи на Україні. Суспільно-правні елементи цехової організації. Київ., 1929. Т. 1. Вип. 1.
24. Кобилицький М.М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.
25. Мельничук І.П. Магдебурзьке право на Вінниччині: наукове видання // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія*. Вінниця: ВДПУ, 2003. Вип. 6. С. 122-125.
26. Нольде А. Забытая попытка кодификации литовско-польского права // *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1907. № 1. С. 34-65.
27. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / уклад., авт. вст. ст.: С.А. Копилов, А.Б. Задорожнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 124 с.

28. Петров М. Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 480 с.
29. Петров М.Б., Рибак І.В. Кам'янець-Подільський // *Енциклопедія історії України. У 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.* Київ: Наук. думка, 2009. Т. 4: Ка-Ком. С. 55-64.
30. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1895. 241 с.
31. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии. Каменец-Подольск, 1904. 78 с.
32. Слабченко М.Е. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. Київ: Держвидав України, 1927. Т. 2. 318; 278 с.
33. Філінюк А.Г. До питання про функціонування та знищення самоврядування в місті Кам'янці-Подільському наприкінці XVIII – в 40-х роках XIX ст. // *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: збірник наук. повідомлень за підсумками круглого столу / редкол.: В.А. Дубінський та ін.* Кам'янець-Подільський, 2014. С. 29-37.
34. Філінюк А. Нові тенденції та перетворення в господарському розвитку Правобережної України наприкінці XVIII ст. // *Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусії в XVI–XVIII ст.: фактор реформ.* Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 191-206.
35. Філінюк А.Г., Задорожнюк А.Б. Литовські статuti в Подільській губернії у першій половині XIX ст.: данина традиції чи правові рудименти? // *Україна Lithuania: студії з історії Великої князівства Литовського.* Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. Т. II. С. 177-192.
36. Цехова книга бондарів, колодів, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1602 до 1803 р. Київ, 1932.

А. Філінюк, А. Задорожнюк

Магдебургское право в общественном и социальном-экономическом развитии подолья XVIII – первой половины XIX ст.

В статье на основе анализа и осмысления научной литературы в контексте современной методологии предпринята попытка раскрыть место и роль магдебургского права в общественном и социально-экономическом развитии Подольского региона на протяжении XVIII – первой половины XIX ст. Подчеркнуто, что избранная тема основательно не изучена, однако нашла фрагментарное отражение в научной литературе в рамках других проблем.

На конкретном фактическом материале обосновывается тезис о действии норм литовских уставов на территории Подольской губернии в конце XVIII – первой половине XIX ст. и их вытеснения с общественной жизни в условиях инкорпорации в состав Российской империи. Сделан акцент на хозяйственном развитии Подолья, в частности в городах и местечках, где функционировали фабрики, заводы и ремесленные цехи, со времени Речи Посполитой до середины XIX ст., которые регулировались уставами на основе магдебургского права. Города и местечка края отличались полным, неполным и наделенным самими собственниками магдебургским правом. Его специфика была обусловлена аграрным характером городских и местечковых поселений.

Обозначено, что в XVIII состоялось массовое предоставление подольским городам и местечкам магдебургского права для ускорения их хозяйственного развития и увеличения источников доходов.

Полным магдебургским правом пользовался лишь королевский г. Каменец-Подольский, где высшим органом самоуправления был магистрат. Однако в городе одновременно функционировало старостинское правительство во главе с комендантом военного гарнизона, которое нередко дублировало функции магистрата. Как следствие, между ними возникали противоречия и конфликты. Много городов Подолья (Брацлав, Гайсин, Летичев, Проскуров, Бар, Вербовец, Сальница, Старая Ушица, Хмельник), что относились к королевской собственности, были наделены неполным магдебургским правом, поскольку ограничивалось властью королевских старост, наделенных законодательной властью и нередко занимали должности войтов. В частнособственнических городских поселениях (Городок, Гусятин, Купин, Раишков, Саврань, Немиров, Тростянец, Браилов, Янов, Тывров, Ладыжин, Межиров, Уланов, Шаргород и др.) магдебургское право предоставлялось и ограничивалось волей землевладельцев. В них права мещан на землю не отличалось от крестьян, а собственник назначал цехмистров.

В результате ограничения прав членов цехов на вероисповедание в городах появились церковные братства, функционирование которых опиралось на магдебургское право и одинаковой вере.

В общем, магдебургские (самоуправленческие) традиции остались действенными длительное время в среде ремесленных и братских организаций Подолья и всей Правобережной Украины у первой половине XIX ст.

Ключевые слова: магдебургское право, Подолье, города, мещанка, хозяйственное развитие, цехи, церковные братства.

A. Filinyuk, A. Zadorojnyuk

Magdeburg law in public and social-economic development in the XVIIIth – the first half of the XIXth century

In the article there is an attempt to reveal the place and role of Magdeburg Law in the social-economic development of the Podillya region during the XVIIIth – the first half of the XIXth century on the basis of the analysis and comprehension of scientific literature through the prism of modern methodology. It is emphasized that the chosen theme has not been comprehensively studied, but has found a fragmentary reflection in the scientific literature in the context of other problems.

On the concrete factual material the thesis is based on the validity of the norms of the Lithuanian statutes in Podillia province at the end of the XVIIIth – in the first half of the XIXth century, and their displacement from social life in the conditions of incorporation into the Russian empire. It was emphasized that the economic life in Podillia, in particular in the cities and towns, where the factories, plants and handicraft workshops functioned, since the times of the Commonwealth until the middle of the XIXth century was regulated by the statutes on the basis of Magdeburg law. Cities and towns of the region were characterized by complete, incomplete and endowed by the owners Magdeburg law. Its specificity was determined by the agrarian nature of towns and settlements.

It is noted that in the XVIIth century it was made a massive provision of Magdeburg Law to Podilsky cities and towns in order to accelerate their economic development and increase the sources of profits.

Only the royal municipality of Kamianets-Podilskyi, where the highest authority of the magistrate acted, used complete Magdeburg law. However,

in the city also the old-rule government headed by the commandant of the military garrison was functioned, which often duplicated the functions of the magistrate. As a result, contradictions and conflicts arose between them. Many of Podillya's cities (Bratslav, Gaisin, Letychiv, Proskuriv, Bar, Verbovets, Salnitsa, Stara Ushytsa, Khmilnyk), who belonged to the royal property, owned incomplete Magdeburg law, as they were limited by the power of the royal elders, endowed with the legislative authorities and often occupied the position of village elders. Magdeburg law was granted and limited by the will of the landowners in private-owned urban settlements (Gorodok, Gusiatoryn, Kupyn, Rashkiv, Savran, Nemyriv, Trostianets, Brailiv, Yaniv, Tyvriv, Ladyzhyn, Mezhyriv, Ulaniv, Shargorod, etc.). Here the rights of the brokers to the land did not differ from the peasants, and the owner appointed the workshops.

As a result because of the restriction of the religious rights of members of the workshops in cities, there appeared church fraternities, the functioning of which was based on the Magdeburg law and the same faith.

In general, the Magdeburg (self-governing) traditions remained valid for a long time among the artisans and fraternal organizations of Podillya and the entire Right-Bank Ukraine in the first half of the XIXth century.

Key words: *Magdeburg Law, Podillya, cities, towns, economic development, workshops, church fraternities.*

Отримано: 15.06.2017